

Wat is Japanse filosofie?

Spiegel voor het Westen

Dr. Michel Dijkstra

Proloog: het betreden van de *torii*

Torii bij een shintō-schrijn op de berg Hakone

Overdenkingen bij ‘Japanse filosofie’

- Het klassieke Japans kent geen woord voor ‘filosofie’; de term *tetsugaku* (‘wijsheidsleer’) wordt bedacht als men in aanraking komt met ‘ons denken’ (tweede helft 19^e eeuw)
- Als we toch het woord ‘filosofie’ gebruiken, komen twee vragen op: 1) Is alle filosofie uit Japan ‘Japanse filosofie’? En 2) Heeft de filosofie uit dat land een typisch ‘Japans’ karakter?
- Zo ja: wat maakt ‘Japanse filosofie’ Japans?

Het karakter van de Japanse filosofie (1)

- Net als de Chinese filosofie is de Japanse wijsbegeerte praktisch van aard: gericht op het ‘hier en nu’ en niet op metafysische speculaties
- Men zoekt de Weg (Jap. *dō*), de juiste manier om de staat te besturen en om het leven van “het individu” in goede banen te leiden. Japanse filosofie is dus een **denkweg**
- Stromingen: shintoïsme, boeddhisme, (neo)confucianisme
- Dilemma van de Japanse filosofie: enerzijds gerichtheid op de Chinese cultuur (zie de betiteling *Nippon* ‘Land van de Rijzende Zon’), anderzijds nationalisme
- Nationalisme speelt een grote rol bij WO II

Het karakter van de Japanse filosofie (2)

- De eerste geschreven bronnen in het Japans dateren uit de 7^e -8ste eeuw
- In die tijd proberen de heren van de Yamatoclan Japan te unificeren onder hun bewind. Men ontleende op grote schaal uit China
- De vroegste keizers (*tennō*) maakten gebruik van a) militaire pressiemiddelen en b) een systeem van rituele functies en tempels
- Macht werd verstevigd door twee mythenbundels: de *Kojiki* (*Verlag van aloude zaken*) en de *Nihon Shoki* (*Kroniek van Japan*)

Het karakter van de Japanse filosofie (3)

- Keizer stamt af van Amaterasu (zonnegodin)
- Ritueel systeem zorgde voor een sterke greep op de verering van locale krachten of godheden (*kami*). Deze verschilden per plaats en worden later geünificeerd onder de noemer *shintō* ‘Weg der krachten / goden ’
- Binnen deze cultus stond reinheid en vegetarisme centraal
- De *kami* kunnen de staat en de individuele burger beschermen, maar moeten ook onder bedwang gehouden worden door een *kami*-meester

De mythe van Amaterasu uit de *Kojiki*

(Verslag van aloude zaken) (1)

- De goden Izanagi en Izanami zijn broer en zus. Samen roeren zij vanuit de hemel een met juwelen bezette speer in een kosmische oersoep. Door deze roerbeweging ontstaat Awajijima, het eerste eiland van Japan, waarop een hemelpilaar staat. Ze lopen om de pilaar heen en dan zegt de vrouw ‘Hé leuke vent!’ en de man ‘Hé leuke meid!’ Ze trouwen. Izanami baart de overige eilanden van Japan en een groot aantal goden. Tijdens het baren van de vuurgod vat zij echter vlam en bezwijkt. Izanami’s schim komt in een onderaards dodenrijk terecht. Izanagi hervindt zijn vrouw, maar breekt zijn belofte om niet naar haar te kijken. Voor straf verjagen de demonen hem uit het dodenrijk. Izanagi wast zich schoon in een baai. Terwijl hij zich wast ontstaan uit zijn ogen de maangod (Tsukuyomi) en de zonnegodin Amaterasu. Uit zijn neus komt de stormgod (Susanoo) voort.

De mythe van Amaterasu uit de *Kojiki* (*Verlag van aloude zaken*) (2)

- Susanoo vertoont onrein gedrag en creëert chaos in het godenrijk. Amaterasu schrikt zo dat zij zich in een grot verbergt
- De andere kami lokken de Zonnekami echter weer naar buiten waardoor ‘de schittering weer aan de hemel staat’. Susanoo krijgt straf (boete (‘duizend tafels vol eten’), ballingschap en zijn baard en nagels worden afgeknipt)
- Zo is de harmonie hersteld. De opgave van de kami is om deze te behouden door eendrachtige samenwerking

Schrijn van Amaterasu (Ise)

- De schrijn van de Zonnekami belichaamt natuurlijkheid en rusticiteit

De ‘getrouwde rotsen’ van Futami

Kenmerken van shinto-filosofie

- Geen scheiding tussen het geestelijke en het materiële: alles is kami (zie scheppingsmythe)
- De *torii* en *shimenawa* lichten plekken uit waar de mens zich krachtig met de kami kan verbinden. Men staat oog in oog met een ontzagwekkend mysterie
- De spiegel is niet alleen een symbool van Amaterasu's geest, maar ook van de hart-geest (*shin / kokoro*) van de shinto-volgeling: men kan alleen reflecteren als men rein is
- Voordat men een ritueel kan uitvoeren moet het hart zuiver zijn (*makoto no kokoro*). Men wast de handen en spoelt de mond

Het karakter van de Japanse filosofie (4)

- De zuiverheid die in 'shintō' centraal staat, gaat hand in hand met **verfijning**
- Deze **verfijning** wordt in het boeddhisme gekoppeld aan **verbinding**, namelijk van de mens met de leer van de Boeddha / alles wat is etc.
- Deze denkweg van verfijning en verbinding treffen we onder andere aan bij Kūkai en Dōgen

Kūkai: tien verblijfplaatsen van de hart-geest

- *1) De hart-geest van de gewone mens, wiens verlangens op die van een geit lijken. De ‘beestachtige’ mens die geen onderscheid tussen goed en kwaad maakt en niet in karma gelooft. In plaats daarvan laat hij zich leiden door begeerte en egocentrisme*
- *2) De hart-geest die onwetend en kinderlijk is, maar beheerst. Een minder egocentrische houding dan die van de geitachtige mens. Deze mens volgt deugden, regels en wetten maar reflecteert hier niet op. Kūkai verbindt de onwetende maar beheerste hart-geest losjes met het confucianisme en op regels verzotte boeddhisten, die zich alleen met de *vinaya* of gedragscode bezighouden*

Kūkai: tien verblijfplaatsen van de hart-geest

- *3) De onbevreesde hart-geest van het jonge kind.*
Mensen die hun geest hier laten verblijven, onthechten zich op ondoordachte en in zekere zin op roekeloze wijze van alles om zich heen. Ze geven de wereld op om onsterfelijkheid te zoeken. Kūkai reserveert deze instelling voor het in zijn tijd gangbare taoïsme.
- *4) De hart-geest van de 'skandha's' en het niet-ik.*
Dit is de visie van het hinayānaboeddhisme, dat het bestaan van een bestendig 'ik' ontkent. In plaats van een substantieel ego is de mens niets meer dan een samenspel van een aantal aggregaten (Skt. *skandha's*), die voortdurend op elkaar inwerken.

Kūkai: tien verblijfplaatsen van de hart-geest

- 5) *De hart-geest die bevrijd is van de zaden en oorzaken van karma.* Ook deze ‘verblijfplaats van hart-geest’ slaat op het hinayānaboeddhisme, meer specifiek het ideaal van de *pratyekaboeddha*. Deze ‘boeddha’s op hun eentje (Skt. *eka*)’ hebben zich onafhankelijk van een leraar of boeddhistische gemeenschap van alle begeerten, illusies en dus karma bevrijd. Zij hebben echter geen compassie met de medemens en richten zich puur op hun eigen verlichting, hetgeen ook tot uitdrukking komt in hun levensstijl als kluizenaar
- 6) *De mahāyāna-hart-geest met mededogen voor anderen.* Kūkai koppelt deze geesteshouding aan de Hossō of idealistische richting binnen het boeddhisme. In tegenstelling tot de ‘boeddha op zijn eentje’ leeft deze beoefenaar als een *bodhisattva*, namelijk vol compassie voor alles en iedereen. Omdat hij echter nog wel een onderscheid tussen de concepten ‘zelf’ en ‘ander’ maakt, denkt hij dualistisch

Kūkai: tien verblijfplaatsen van de hart-geest

- 7) *De hart-geest die inziet dat de hart-geest niet geboren wordt.* Volgens Kūkai is dit het inzicht van de Sanron-school, namelijk dat alle dingen ‘leeg’ of ‘nonsubstantieel’ zijn. Deze richting is dus in staat om het onderscheid tussen ‘zelf’ en ‘ander’ te overstijgen, maar heeft geen weet van de wereld als preek van Mahāvairocana
- 8) *De ongeconditioneerde geest van het Ene Pad* (Skt. *ekayāna*). Deze door Saichō’s Tendaischool vertegenwoordigde houding trekt uit de leer van de leegte de conclusie dat alle boeddhistische richtingen hetzelfde doel hebben. Waar het op aan komt is om een lege hart-geest te hebben. Volgens Kūkai blijf je op die manier in onthechting steken

Kūkai: tien verblijfplaatsen van de hart-geest

- 9) *De hart-geest die volkomen verstoken is van een eigen wezen.* Dit is de hoogste exoterische leer, namelijk Kegon. Uitgaande van Indra's Net begrijpen volgelingen van deze school dat alle dingen elkaar grenzeloos doordringen en ondersteunen. Op die manier zien zij in dat de werkelijkheid niets anders dan het alomvattende proces van de verlichting zelf is. Deze grenzeloos diepe wijsheid blijft echter onthecht
- 10) *De hart-geest van het Intieme Sieraad: Shingon.* In Kūkai's esoterische leer wordt de wederzijdse doordringing en ondersteuning van alle tijd-ruimtelijke fenomenen belichaamd. Er is geen enkel spoor van dualisme meer

Kūkai's 'verblijfplaatsen'

- Het ingenieuze van Kūkai's tiendelige model is dat hij alle richtingen uit zijn tijd opneemt in de Shingonschool: er wordt niets uitgesloten
- In die zin zijn de posities te begrijpen als vlakken van één grote, uit doctrines bestaande mandala
- Tegelijkertijd is de waarde van de negen exoterische richtingen alleen te begrijpen vanuit het in de mandala centraal geplaatste Shingon-perspectief, waardoor Kūkai erin slaagt om al zijn tijdgenoten hun plaats te wijzen

Zenmeester Dōgen: alle bestaan is boeddhanatuur (1)

Zenmeester Dōgen: alle bestaan is boeddhanatuur (2)

‘Wat is de betekenis van de woorden van de Door-De-Wereld-Geëerde: ‘Alle levende wezens hebben zonder uitzondering de boeddhanatuur?’ (...) ‘alle bestaan’ is de boeddhanatuur. In dat geval is wat binnen en wat buiten de levende wezens is in zichzelf ‘alle bestaan’ van de boeddhanatuur. Want het zijn niet alleen ‘huid-vlees-beenderen-merg’ die van meester op leerling worden overgedragen, maar ‘jij hebt mijn huid-vlees-beenderen-merg gekregen’

Confucianisme: Sorai (1666-1728) over de vreugde van studeren

- *Hierdoor kun je aan één tafel met de ouden zitten en hoffelijkheden uitwisselen zonder een interpretator... Geeft er iets meer vreugde dan dit?*

De filosofie van Sorai (1): de wijze mens

- Inzet: een harmonieuze maatschappij creëren gebaseerd op de deugd van de deugd van de inwoners
- “Welnu, de Weg is de Weg van de oude koningen. Echter vanaf Zisi (schrijver van de Leer van het Midden) en Mencius etc. hebben confucianisten de Weg alleen maar gekleineerd omdat ze debatteerden met de honderd scholen.”
- De laatste wijze mens is Confucius. Tegenwoordig kun je geen wijze meer worden
- De moraliteit van de mens wordt grotendeels bepaald door geboorte

De filosofie van Sorai (2): de rol van de wijze

- De wijzen (oude koningen) laten zien hoe je deugdzaam kunt handelen. Vraag: waar halen zij hun voorbeeld vandaan?
- Sorai: van de hemel (Jap. *ten*, Chin. *tian*), die oproept tot harmonie. De wijze kan deze roep niet doorgronden of uitleggen, maar wel tonen in zijn gedrag
- Confucius liet zien dat deze Weg van de oude koningen in de Zes Klassieken ligt
- Er komen geen nieuwe wijzen meer omdat de Weg reeds volmaakt is

De rechtvaardige bestuurder

- *Hoe zeer je ook jouw eigen geest hebt getraind en jouw persoon gezuiverd hebt en jezelf hebt opgepoetst tot een stralend juweel, dat alles legt geen gewicht in de schaal als je geen rekening houdt met het volk en als je niet weet hoe je het rijk moet besturen. Als je de dingen niet ziet vanuit het perspectief van “vader en moeder van de dingen”, dan maakt het niet uit hoe fraai jouw taal is. Als je dit niet ziet verschilt datgene wat je doet zoveel als modder van een wolk verschilt en is het tienduizenden kilometers verwijderd van de Weg*

Epiloog: een denkweg van verfijning en verbinding

- Shingon-meester Kūkai, zenmeester Dōgen en Sorai laten elk op hun eigen wijze zien hoe de Japanse filosofie een denkweg van verfijning en verbinding vormt
- Kūkai zuivert het boeddhisme van zijn tijd uit; Dōgen brengt de zen terug naar non-dualiteit en Sorai knoopt bij Confucius aan
- Deze hang naar verfijning toont zich echter niet alleen in de filosofische teksten, maar ook in de poëzie:

- *Gekozen door Jōō*
- Ver kijk ik voorbij
- de kersenbloesems
- of gekleurde bladeren:
- slechts hutten bij de haven
- In de herfstchemer.